

Az információkereső technikák, a tanulók és a változó körülmények

Katsányi Sándor

Az a felismerés, hogy a tanulók önálló ismeretszerzésének, könyvtárhasználati kultúrájának megalapozása és orientálása az iskolának és a könyvtárnak együttes feladata, a 70-es években erősödött meg a pedagógiai gondolkodásban, összefüggésben az oktatásügy korabeli megújulási kísérleteivel és az iskolai könyvtárak arculatkeresésével. Pontosán jelzi e törekvés indítórugóit, irányultságát és határait a *Pedagógiai Szemle* egyik akkori tanulmányának címe: „A könyv és a könyvtár az oktatási folyamat korszerűsítésében.”¹ A korabeli kezdeményezés dinamikáját mutatja, hogy néhány éven belül létrejöttek az elméletileg megalapozó művek,² az egyes korosztályok könyv- és könyvtárhasználati tudnivalóit összegező könyvek,³ és a módszertani tapasztalatok összegezései.⁴ A 80-as éveket a gyakorlat elterjedése, a módszerek elmélyülése jellemezte és mélyebb-felszínesebb beépülése az alsó- és középfokú tantervekbe, egyes

pedagógiai programokba,⁵ a 90-es évek első felében viszont a NAT első változatainak megjelenése, a korábbi standard tájékoztató művek elévülése, a számítógépes információközvetítők térhódítása miatt elkerülhetlenné vált az alapok újragondolása és az alapozó művek újraírása is. Három év alatt több általános- és középiskolai könyvtárhasználati bevezető mű jelent meg, mint előtte két évtizeden át.⁶

Bár a 90-es évek első felében megtörtént az önálló könyv- és könyvtárhasználat diszciplinájának tartalmi aktualizálása, a változások mélyáramai csak később, voltaképpen mostanra tették nyilvánvalóvá, hogy a tartalmi változtatásokon túl a módszertani megközelítés néhány területének alapvető újragondolása vált szükségessé. A továbbiakban e változások közül emelem ki azokat, melyeket meghatározónak tartok.

Az információs eszköztár kisélekedése és áttekintésének nehézségei

Az állami dominanciájú könyvkiadás évtizedeiben az alapvető segédeszközök (lexikonok, szótárak, kézikönyvek) kiadása szűk körre korlátozódott. Ez a tény egyrészt minden versenyt kizáró monopolhelyzetet teremtett, másrészt eleve biztosított egy bizonyos színvonalat. Magyarán: volt „az” értelmező szótár, „az” angol szótár, „a” nagylexikon, „az” irodalmi lexikon stb., a variáció lehetőségét legfeljebb ugyanannak a műnek teljes és rövidített kiadása nyújtotta. (A tanulók nyelvismeretének szintje kizárta az idegen nyelvű eszközök rendszeres használatát, régi kiadványokból nem jelent meg reprint.) Mindennek súlyos metodikai következménye lett: az információs eszköztár használatának tanítása egyszerűvé és kényelmessé vált, egy-egy eszköztípust egyetlen példán kellett (és lehetett csak) bemutatni, és ugyanaz a mű szolgált a használat készségének kialakítására is. (Ez mellesleg azt is eredményezte, hogy azonos művek szerepeltek minden iskolaszinten.)

Ma sokan és nagyon is eltérő szinten jelentetnek meg tájékoztatói segédkönyveket. A kiadás pluralizmusa elkerülhetetlenné teszi az eszközválasztás kritikai érzékének kialakítására való törekvést. Anál is inkább, mert a sebtében összefércelt ál-kézikönyvek és az elavult művek kalózkidadásainak terjesztői éppen az iskolák tanulóit célozzák meg. Az eszköztár tanítása ezért a jövőben csak kétlépcsősen képzelhető el: alapszinten – a korábbi gyakorlathoz hasonlóan – egy-egy eszköztípus funkcióját kell ismertetni és használatát elsajátíttatni egy (vagy néhány) erre alkalmasnak bizonyuló alapmű példáján, a fejlesztő szinten viszont az egyes eszköztípusokon belül kínáló választék kritikai megítéléséhez kell támpontokat adni, a tanulók kritikai érzékét kell pallérozni. Például az általános lexikonok

használatának közös technológiáját alapszinten kell elsajátítani, de a ma közkezen forgó lexikonok formai értékeinek, tartalmi gazdagságának, az egyetemes, illetve a magyar anyag megfelelő arányának, aktualitásának mérlegeltetése s ezzel együtt a lexikon elhelyezése a kulturális értékek között már a fejlesztési szint feladata. Ez látszólag csak didaktikai változtatást jelent, valójában jóval többet: kilépést a kényelmes, de szűk praktikizmus köréből. Az ismeretszerzés technológiáján túl e módszer alkalmazása feltárná a járható utak széles választékát, a kulturális javak sokféleségét, s így szélesebb perspektívát nyitna a tanulók előtt anélkül, hogy elhagyná a tárgy szorosan vett keretét.

A hagyományos és a számítógéppel olvasható tájékoztató eszközök viszonya

Ismert tény, hogy a kiadványtípusok közül éppen a tájékoztató eszközök (bibliográfiák, repertóriumok, lexikonok, katalógusok) körében terjed leggyorsabban a számítógépen olvasható változat, s hozzá kell tennünk: e kiadványtípusnál nemcsak más formában való megjelentetésről van szó, hanem jelentős funkcionális gazdagodásról, a visszakereshetőség lehetőségeinek bővüléséről is. Másfelől az is tény, hogy a tájékozódni kívánó könyvtárhasználók túlnyomó többségének ma még elsősorban a hagyományos tájékoztató eszközök állnak rendelkezésre. Az alapvető tájékoztató kiadványok mindkét formában megjelennek, s még hosszú évekig a párhuzamos használatra kell felkészülni. A kötet- és CD-ROM formában egyaránt megjelenő tájékoztató eszközök esetében a könyvtárak is válaszút elé kerülnek. Nálunk gazdagabb országok könyvtárai a legáltalánosabban használt műveket mindkét formában beszerzik, hogy a könyv-

tárhasználóknak módjuk legyen a számítógépes eszközhasználat fokozatos elsajátítására.

A könyvtárakhoz hasonlóan válaszut elé került az önálló ismeretszerzésre, eszközhasználatra felkészítő diszciplína is. A 90-es évek első felének könyvtárhasználati bevezetői a hagyományos eszközök-ből indultak ki, s mintegy függelékként tárgyalták a számítógépes információkeresést. Az évtized második felében megjelenő bevezető⁷ más utat választott: először magát a megoldandó információs problémát mutatja be, aztán a megoldás útját hagyományos és számítógépes eszközök segítségével. (Ott, ahol a számítógépes megoldás rövidebben elterjedtebb lesz, pl. a katalógushasználatnál, a sorrend fordított.)

Valószínűleg még hosszú ideig az információs probléma exponálását követő párhuzamos bemutatás lesz a módszertanilag járható út, de a megoldási módoknál egyre inkább a számítógépes eljárást és ezzel együtt a számítógépes logikát kell előtérbe helyezni. Valójában ugyanis nem egyszerű sorrendiségről van szó, hanem a keresési stratégiák lényeges eltéréseiről is.

A kétféle visszakereső rendszer dilemmája

A hagyományos könyvtári állományfeltáró eszköz, a cédulakatalógus s vele együtt a hierarchikus felépítésű, tizedes osztályozású keresőrendszer egyre inkább háttérbe szorul, s teret nyerne a számítógépes adatbázisok s velük együtt a természetes nyelvű, mellérendelő szerkezetű keresőrendszerek. Ez olyan mélyreható változás, melyet nem hagyhat figyelmen kívül az önálló ismeretszerzés elsajátíttatása. Mindeddig ui. a könyvtárhasználati bevezetők a dokumentumok és az információk hierarchikus rendjéből indultak ki (melyet az Egyetemes Tize-

des Osztályozás testesített meg), s az ebben való keresésre készítettek elő. A tárgyszavak alapján történő kereséssel érdemben nem foglalkoztak, legfeljebb a szoros betűrend kérdéseit tárgyalták. Ez a megközelítés azonban már jelenleg sem felel meg a tényleges használói igényeknek, s a jövőben még kevésbé fog megfelelni. Akinek már volt alkalma tapasztalni értelmes középiskolás diákok tanácstalanságát vagy tévútjait a szavak rengetegében, akár valamelyik nagyobb könyvtár katalógusának tárgyszavas mutatója, akár egy nagyobb adatbázis „bármely szó” ablaka előtt, az belátja, hogy az információkeresés megalapozásakor a természetes nyelvű mellérendelő rendszerekben való keresés *logikai* útját is meg kell tanítani. Annál is inkább, mert a számítógépes adatbázisok térnyerése következtében a kisebb, áttekinthetőbb dokumentumgyűjtemények helyett egyre inkább a nagyobb, vizuálisan kevésbé átlátható adatgyűjteményekben való tájékozódásra kell felkészíteni a fiatalokat. El kell sajátítani az olyan információkeresési műveletek logikai alapjait, melyek mindeddig csak a könyvtárosi diszciplínákban szerepeltek, mint pl. a magasabb-általánosabb és az alacsonyabb-szűkebb fogalmi szintekre való átlépés, a fogalmak szűkítése és bővítése egymáshoz rendelésük vagy viszonyításuk útján, a VAGY és az ÉS kapcsolatok alkalmazása, az időbeli, nyelvi és egyéb szűkítési lehetőségek felhasználása, nem beszélve a váltakozó szóalakok problémájáról, a „csonkolásról” stb.

Ha szakítva a korábbi gyakorlattal – mely egyetlen visszakereső rendszer praktikus tudnivalóit adta csak át – a jövőben a keresés logikai lépéseivel ismerkednek meg először a tanulók, akkor konvertálható alapozó tudás birtokába jutnának, mely kapcsolódna a nyelvi, logikai és információs tanulmányaikhoz is. Ez a megközelítés egyfelől megalapozná a számítógépes adatbázisok mellérendelő keresési rendszerének használatát, másfelől alapot építene a tizedes osztályozási rendszer használatához is.

A hagyományos „könyvtárhasználattan”, az informatika és a szövegértelmezés tanításának viszonya

Az információ megtalálásának és feldolgozásának technikáját a hagyományos könyv- és könyvtárhasználati alapozású megközelítésen kívül ma két viszonylag fiatal diszciplína is oktatja az iskolában: az informatikai képzés és a modern szövegtanra épülő szövegértés-tanítás. Témaköreik a NAT-ban elkülönülnek ugyan, a gyakorlatban azonban viszonyuk rendezetlen.

Az informatika és a szövegfeldolgozás tantervi helye szilárdabb, mint a „könyvtárhasználattané”. A jelen dolgozat a tartalmi kérdéseket mérlegeli, ezért nem vállalhatja a tantervi problémák elemzését, mégis meg kell jegyezni, hogy a tartalmi integráció szempontjából is egy olyan szélesen értelmezett „általános informatika” tantárgy lenne kívánatos, mely azonos hangsúllyal tárgyalná egyfelől az információkeresés és feldolgozás *tartalmi* kérdéseit és hagyományos módszereit, másfelől annak számítógépes *technikáját*.

Ami az iskolában oktatott szövegfeldolgozást, szövegértelmezést illeti: újabb módszerei – az eltérő terminológia ellenére – szilárd gondolati vázat adnak a könyvtári informatika felől közelítő információkereső ismeretekhez is. Jól illusztrálja ezt egy középiskolai szövegtani kiadvány néhány kulcsszava: *kommunikációs stratégia, a téma megkeresése, vezérgondolat, a vezérgondolat kifejezése, színönimakeresés, a tények, vélemények és hipotézisek felismerése, a vélemények forrásai, a kommunikációs magatartás formálása* stb.⁸ A szövegelemzés az anyanyelvi-irodalmi képzés szilárd része, az információkeresést elsajátíttató diszciplínának be kell építenie saját rendszerébe a tanulók ott szerzett ismereteit, az összefüggést pedig az eltérő terminológiák szintetizálásával kell számukra érzékeltetni.

A társadalom és az iskola kérdéskultúrája

Az „információs társadalom” gyakran emlegetett fogalmát sokan a technikai fejlődésre – a számítástechnika és a hírközlés fejlődésére – szűkítik le. Pedig az információs társadalom íve két tartóoszlopon nyugszik: egyfelől az információtechnikan, melynek segítségével a társadalom kérdéseire válaszolni lehet, másfelől a *kérdező* társadalmon. Kérdések nélkül céltalan a válaszoló apparátus.

Az iskola a társadalmat képezi le. Az az egyoldalú szemlélet, mely a modern információs technika bevezetésétől automatikusan várja az „információs társadalom” kibontakozását, az iskolaügyben is tetten érhető. Pedig a korszerű tájékozódási szokások kialakítása itt is két pillérré épül: egyfelől a kérdéskultúrára, másfelől az információs apparátusra.

A társadalom spontán kérdéseivel szemben az iskola „mesterséges” kérdésekkel vezeti rá tanulóit a problémák önálló megközelítésére, az önálló ismeretszerzés eszközeinek használatára. Az iskolai indíttatású kérdések száma – a közművelődési könyvtárakból nézve ez jól érzékelhető – az elmúlt tíz évbe észrevehetően emelkedett. Egy felmérés szerint a 90-es évek második felében a közművelődési könyvtárak tájékoztatóinak feltett kérdések csaknem kétharmada tanulóktól származik.⁹ Az is érzékelhető azonban, hogy e kérdések didaktikai szintje és ezért határfoka még messze van az ideálistól: igen gyakran nem többek a tanítási óra szorosan vett anyagához kötődő memóriapróbánál. Számos didaktikailag elhibázott kérdés az iskolai könyvtárak segítségével alig-alig oldható meg vagy egyenesen megoldhatatlan, s minden nagy tudományos könyvtár jól ismeri a vacsoraidő után befutó riadt szülői telefonokat. Az ilyen kérdések esetében a kívánt hatás ellenkezője következik be: a tanulók nem az önálló ismeretszerzés lehetőségéről és hasznosságáról győződnek meg, hanem kísérleteik céltalan és felesleges voltáról.

Az iskolák számítástechnikai fejlesztése megérdemelt figyelmet kap, kérdéskultúrája egyáltalán nem.

A legkorszerűbb tájékoztatási apparátus sem működik sokáig, ha kikapcsolják az áramot, de akkor sem működik vagy öncélú játékká válik, ha nem kapcsolják be a kérdések áramkörét.

Irodalom, jegyzetek

1. KÖNYVES-TÓTH Lilla: A könyv és könyvtár az oktatási folyamat korszerűsítésében. In: Pedagógiai Szemle, 1976. 7.sz.
2. NAGY Attila: A több könyvű oktatás hatása. Bp. Akadémiai Kiadó, 1978. 146 p.
3. KATSÁNYI Sándor – KÖNYVES-TÓTH Lilla: Fölfedezem a könyvtárat. Irodalomhasználati kézikönyv középiskolások számára. Bp. Népműv. Prop. Iroda, 1973. 128 p. Ua: 1976. Tankönyvkiadó.; KÖNYVES-TÓTH Lilla: Keresd a könyvtárban! Bp. Móra, 1977. 33 p.
4. Órák a könyvtárban. (Szerk. Katsányi Sándor.) Közread. az OSZK KMK, Fővárosi Pedagógiai Int. Bp. Népművelési Prop. Iroda, 1974. 150 p.
5. Ennek összefoglaló dokumentuma: Tanulmányok a 14 éven aluli gyermekek olvasásra neveléséről. (Szerk. Dán Krisztina.) Bp. OPKM, 1985. 419 p.
6. Néhány fontosabb kiadvány: HOMOR Tivadar – MÉSZÁROS Antal: Az információ és az ember. Segédkönyv az ismeretszerzés elsajátításához 12-18 éves tanulók részére. Bp. Gondolat, 1994. Ua.: Feladatgyűjtemény. Bp. Gondolat, 1994.; HEFFNER Anna: Könyv a könyvről. Olvasókönyv az ált. iskola 5-6 osztálya számára. Bp. Tankönyvkiadó, 1990.; MELYKÓNÉ TÓZSÉR Judit: A könyv és birodalma. Tanulási segédlet az önművelési kultúra megalapozásához 9-12 éveseknek. Bp. Dinasztia, 1993. 151 p. (Tanári segédlettel); SÁNDOR Gertrúd: Könyves füzet. Segédeszköz és feladatgyűjtemény a könyvtárhasználat gyakorlásához az ált. iskola 2-8 osztálya számára. 2. kiad.Bp. Korona, 1997. 142 p.; A többkönyvű oktatás felé. (Szerk. Nagy Attila.) Bp. OSZK, 1995.

A téma gazdag összefoglalása: HOMOR Tivadar: Változó könyvtárpedagógia kiadványok tükrében. In: Módszertani lapok - Könyvtárhasználat. 1. évf. 1994/95. 3/4.sz.

7. KATSÁNYI Sándor – KÖNYVES-TÓTH Lilla: Információ, könyv, könyvtár. 1. köt. Alapfokú információkereső gyakorlatok 8-12 éveseknek. 2.köt. Információkereső gyakorlatok 8-12 éveseknek. Bp. Típotex, 1998. 272, 154 p.
8. BÁNRÉTI Zoltán: A lényeg: kiolvasható. Szövegeértelmezési és olvasási készségfejlesztő feladatok középiskolások számára. 2. kiad. Bp. Korona Nova Kiadó, 1998. 85 p.
9. PÉTERFI Rita, W.: Változik-e a világ? Referenzs kérdések közművelődési könyvtárakban. Gépírat. 1999.

OLYAN ALAPÍTVÁNYT LÉTESÍTETT 40 évvel ezelőtt New Yorkban az Uris testvérpár, amely addig működik, amíg 30 millió dollárt adott a város 6 művelődési intézményének, közöttük a New York Public Librarynek. Erre most került sor. A könyvtár 3 milliót kapott, ebből gyerekkönyveket vásárol a szegényebb kerületekben működő fiókoknak. — Az egyik Uris-testvér leányai, akik az alapítványt kezelték, most maguk létesítenek újabb alapítványt.
(Bottom Line, 1998. 4. sz.)
